

SSAD

Stratejik ve Sosyal Arařtırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 6 Issue 3, November 2022

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 29.06.2022

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 12.10.2022

DOI: 10.30692/sisad.1137797

DÜRÜSTLÜK VE YALANCIILIK ÜZERİNE: DÜNÜ, BUGÜNÜ VE FELSEFİ İNCELENMESİ

On Honesty And Lying: Their Past, Present and Philosophical Evaluation

Ferdi SELİM

Dr. Öğr. Üyesi

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi – Felsefe Bölümü

ORCID ID: 0000-0003-2576-4499

ferdiselim@gmail.com

Atf/Citation: Ferdi Selim (2022), “Dürüstlük ve Yalancılık Üzerine: Dünü, Bugünü ve Felsefi İncelenmesi”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.6, S.3 Kasım 2022, s.703-719.

Öz: “Her davranış bir iyiyi amaçlar.” Aristoteles’in bu cümlesi sorgulanmış bir hayatı imleyen bir arayışa vurgu yapar muhakkak. Bahsi geçen bu iyi ne olabilir sorusu ve bununla ilişkili alt problemler bizi çeşitli başka kavramlara götürür. Bu kavramlar arasında erdem en bilinenlerindedir. Erdemlerin mahiyeti, gerçekliği hep tartışılmakla birlikte bir ahlak metafiziği de kurulmak istenmiştir. Fakat insan doğasının, bilme, inanma ve eyleme biçimlerinin ve nihayet toplumsal yapıların çeşitliliği tarafsız ve tümel bir ilke belirlemenin güçlüğü bu husus üzerinde görüş ileri süren filozoflarca derinden hissedilmiştir. Doğruluk çerçevesinde konuşulduğunda ise yine “neden yalan söylememeliyim veya neden dürüst olmalıyım” soruları farklı yorumların muhatabı olmaktadır. Bugün ise postmodern çağın hakikat üzerinde yarattığı fırtınalar bilgi ile ahlaki eylem arasında kurulan sağlam bağları aşındırmaya devam etmektedir. Bağlılık, sadakat ve cesaret gibi diğer erdemlerin de kamusal yoksunluğu yalan söyleme konusunda kişilerin sınırlarını gün geçtikçe genişletiyor görünmektedir. İşte bu çalışmada gündelik hayattan başlayarak bilim, felsefe ve politikaya sızan yalanlar hakkında bir araştırma yapılmaktadır. Yalan söyleme veya dürüst olmama konusundaki umursamaz tutumun nedenleri, sonuçları ve neler yapılabileceği farklı paradigmalardan çerçevesini belirlediği bir felsefi zeminde hep birlikte değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler : Dürüstlük, Yalanlar, Politika, Erdem, Sadakat.

Abstract: “Every act aims at a good.” This sentence of Aristotle certainly emphasizes a search that marks a questioned life. The afore mentioned question of what can be good, and the sub-problems associated with it lead us to various other concepts. Among these concepts, virtue is one of the most well-known. While the nature and reality of virtues have always been discussed, it was so desired to establish a metaphysics of morality. However, the difficulty of determining an impartial and universal principle for the diversity of human nature, ways of knowing, believing and acting, and finally social structures has been deeply felt by the philosophers who put forward their views on this issue. While spoken within the framework of honesty, the questions “why should I not lie or why should I be honest” are the subject of different interpretations. Today, the storms created by the postmodern era on truth continue to erode the strong bonds established between knowledge and moral action. The public deprivation of other virtues such as loyalty, fidelity and courage seems to widen the limits of lying day by day. In this study, starting from daily life, research is carried out about the lies that infiltrate science, philosophy and politics. The causes, consequences and

what can be done of the careless attitude towards lying or being dishonest are evaluated together on a philosophical ground that defines the framework of different paradigms.

Keywords : Honesty, Lies, Policy, Virtue, Loyalty.

GİRİŞ

Felsefe, bilindiği gibi kelimenin sözlük anlamı doğrultusunda değerlendirildiğinde “bilgelik sevgisi” olarak görülmektedir. Yani filozof bilgeliği sevmekte ve onu aramaktadır. Jaspers da bu doğrultuda felsefeyi “yolda olmak” (Jaspers, 1995, s. 31) olarak tanımladığında onun bu bağlamda bir çeşit “bağlılık” duygusunu öne çıkararak yanına işaret etmek istemiştir belki de. Mutlaka bu varoluşsal bir arayışa, kendini bulmaya ve nihayet bilmeye yönelik çabaya, yeni, belirsiz ve tedirgin edici maceralara kanat açmaya hazırlıklı olmayı ileri sürmektedir. Fakat felsefenin ruhunda yollar her daim yalnız yürünebilecek dar geçitlere kapı aralamaktadır. Ama filozof da bütünüyle yalıtık, fildişi kulede oturan seçkin bir kimse de değildir. Ayrıca bu arayış ve yol kesinlikle çok şey bilmek olarak da okunmamalıdır. Herakleitos’un, “*çok şey bilmek kişileri filozof kılsaydı Pythagoras olurdu*” (Herakleitos, 2005, s. 109) derken büyük ihtimalle filozofun entelektüel kimliğinin çok yönlülüğüne vurgu yapmak istemekteydi. Başka bir ifadeyle yolda olmak tinsel bir gelişimdir. Etik tutum, bu gelişimden ayrı düşünülemez. Bu yorum felsefenin bir yaşam biçimi olduğunu da açıkça göstermektedir. Descartes’in ifadesinden hareketle gözlerini açabilmek ve bu şekilde yaşayabilmektir.¹ Bu nedenle felsefe çeşitli meziyetlerle yapılabilir. Ayrıca bu meziyetleri elde etmenin de yegâne yöntemi felsefedir. Yola bağlılık, etik yükümlülükler ve sorumluluklar filozofun göz ardı edemeyeceği değerlerdir. İşte yukarıda da belirtildiği gibi bu meziyetlerden biri doğruluk kavramından ayrı düşünülemeyecek bağlılık veya etik ifadeyle dürüstlüktür.

Antikçağ’dan beri felsefeye dayalı bir yaşam aynı zamanda erdemli bir yaşamdır. Erdemlerin tanımı, sayısı ve önemi değişse de değişmeyen şey erdemsiz bir yaşamın “yaşanmaya değmez” oluşudur. Erdem muhakkak burada yalnızca ahlaki bir mesele olmanın ötesinde “şeyleri yerli yerinde değerlendirmek, hayatı anlamlı kılmak ve özüne uygun gelişiminin doğrultusunda kendini ve daha özeldede amaçlarını bilmek”tir. Bu bilgi, çeşitli erdemlerin insana yaraşır olduğunu belirleme ve yaşama dâhil edilmesi, karşısında yer alanların ise terk edilmesi gerektiği sonucuna ulaştırmıştır. Her davranışın bir iyiyi amaçladığı (Aristoteles, 2014, 1098-a) düşünüldüğünde bu yöndeki çaba herkesin yolculuğunda heybesine katmak istediği “mutluluk”tur genellikle. Erdemler mutlu bir yaşamın ilkeleri olmakla birlikte hırs, tutku, iştah ve şehvet gibi çeşitli duygular kötü huylar olarak anılmaktadır. Akıl gücünün ılımlı veya ölçülü kullanımı bilgeliğe neden olurken aşırısı kurnazlığa, düzenbazlığa ve hilekârlığa azlığı ise ahmaklığa neden olmaktadır. Her iki durumda istenilmeyen bir durum olsa da ilki daha gönüllü bir tercihe işaret etmektedir. Dürüst olmamak ve bunun getireceği sorunları savuşturabilmek ayrı bir kabiliyet gerektirir. Bu nedenle ikincisine göre daha tehlikelidir. Ama felsefi anlamda bilgeliğin tam karşısına konumlandırılmış bu erdemsizlik bugün modern hayatla birlikte ne yazık ki sıradan bir davranış biçimine, iş hayatının bir rutinine dönüşmüş durumdadır. Bunun yanı sıra yiğitlik, duygularda ölçülülük veya iffet ve bilgeliğin itidali ile adalet kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. İşin esasına bakılırsa dürüstlük kritik bir öneme sahip bir değer olarak tarih sahnesinde yer almıştır. Dürüstlük, bir yanı sıra güvenilirlik, kötülük beklenmez veya zarar vermez olarak anlaşılmalıdır. Sosyal barışı da sağlayabilecek birkaç erdemden biridir. Dürüstlük aynı zamanda yiğitlik erdemiyle doğrudan ilişkilidir. Kişiler korku duyduklarında yalan söylemek, hile yapmak ve daha iyimser bir söylemle gerçeği gizleme konusunda daha atılgandırlar ve bu davranışlara başvurmada çekincelerini bir kenara bırakabilmektedirler. Açıkçası erdemler diğer erdemlerin birer varlık nedeni, diğerlerinin de istenildiği biçimde

¹ Descartes’in tanımını da vermek gerekirse, “*Felsefesiz yaşamak gözü kapalı yaşamaktır.*” Ayrıntılı bilgi için bk. (Descartes, 1983, s. 35).

bireyin kendiliğine eklenen birer nitelik olarak yer almaları için zorunlu sayılabilecek nedenlerdir. Bu görüş Sokrates'te başlayan ve Aristoteles'te de görülen "erdemlerin birliği" olarak anlaşılan bir erdeme tam olarak sahip olmak için diğer erdemlere de sahip olmak gerektiği fikrine koşutluk göstermektedir (McDowell, 1998, s. 53).

Doğruyu Söylemekten Kaçınmak veya Yalancılık

Bugün her şey iktisadi anlamda değerlendirilmektedir. Pragmatist bir bakış açısı olan bu varsayım ahlaki alanda ise Keyes'in de işaret ettiği gibi "bakkal defteri ahlaki"ni doğurmuştur. Buna göre geçmişte "iyi"nin ve "kötü"nün arasında bariz ve belirli sınırlar varken artık bunun derecelerinden söz edilmektedir (Keyes, 2006, s. 18-19). Kadim geleneğe göre erdemler ve karşıtlarının durumunda olduğu gibi dürüst olmama veya yalancılık da erdemlerin bütünlüğü içerisinde düşünüldüğünde diğer erdemleri ve hatta ahlaki yaşamı tehdit edecek seviyede kritiktir. Anlaşılabileceği gibi klasik metinlerde erdemler, herhangi biri eksik bırakıldığında diğer erdemlerin de artık var olamayacağı ve eylem sahnesinden her birinin çekileceğine yönelik "ya hep ya hiç" diye ifade edilecek inanç üzerine kurgulanmıştır (Wolf, 2007, s. 145). Bu önemli ayrıntı kendilik kaygısından başlayarak toplumsal hayatı devam ettirmek için öznelere büyük bir kabiliyet sunabiliyordu (Walker, 1989, s. 353). Özel ilgilerini kamusal isteklerle birlikte kavrayabilen kimseler çeşitli kaçınma hallerinden, çıkarıcı davranışlardan da ister istemez kendilerini koruyabiliyorlardı. Bugün ne yazık ki bu düşünme ve eyleme biçimi yerini "denge siyaseti"ne bırakmaktadır. Önceden herhangi bir ufak yalan, dürüst olmayan bir davranış o ana kadar olan ahlaki durumunuzu derinden etkileyebilmekte ve size karşı duyulan saygının veya itibarın zedelenmesine neden olabilmekteydi. Fakat bugün bu olgu yerini farklı muhakeme biçimlerine terk etmiş görünmektedir. Bu hususu şöyle ifade etmek gerekirse eğer söylediğiniz doğrular yalanlarınızdan daha fazlaysa bugünlerde artık dürüst sayılabilirsiniz. Söz gelimi yalan söyleyen bir kimsenin çeşitli tepkileri yumuşatmak adına şunları ileri sürmesi bahsi geçen modern ahlaki zihniyeti gösterir niteliktedir: "*Sanırım yüzde yetmiş beş dürüst olduğumuz söylenebilir ki bu hiç fena değil.*" (Keyes, 2017, s. 27). Çünkü artık herkes yalan söylüyor. Bu iddiayı destekleyecek belirli bilimsel veriler olmasa da pek çok kimse yalanların sıradanlaştığına yönelik bu hissi derinden hissedebiliyor. Bunun oluşmasında muhakkak sosyal medya ve internet aracılığıyla dolaşıma dâhil edilen ve eskiyle kıyaslanamayacak kadar fazla malumata maruz kalmanın ciddi etkisi bulunmaktadır.²

Yukarıda bahsedildiği gibi umursamaz ahlaki iklimin oluşmasında yalanlar karşısında toplumsal duruşun yitirilmiş olması da modern hayatın içerisine sinmiş ciddi bir tehdit olarak yer almaktadır. Öğretme, kültürlenme, kendini gerçekleştirme gibi adımlarda belirleyici olan, kontrol ve geri bildirim gibi önemli işlevleri yerine getiren toplumsal kurumların bu görevlerden el çektilmesi kamu sağlığını da ayrıca tehdit etmektedir. Bireyler nezdinde başlayan duyarsızlık topluma da sirayet etmiş görünmektedir.³ İşte bu nedenle kişiler yalan söyledikten sonra bunun yanlarına kar kalacağını düşünüyor artık. Bu olgunun yaratmış olduğu cesaretle hafifte olsa tedirgin edici bir anı yaşamak, bir kimseyi etkilemek veya bir avantaj elde etmek adına hızlıca yalan söylenebiliyor. Bahsi geçen husus yalancılığın belirli bir dilsel gelişimle koşutluk içerisinde olduğunu gösterir mi? Yine bu soruyla bağlantılı olarak yalancılık bir meziyet olarak görülebilir mi? Felsefe dışında pek çok disiplini ilgilendiren bu tür sorular ayrıca

²Yalancılık, mahiyeti ve nedenleri konusunda kesin veriler olmasa da önemli bulguları olan çalışmalarda yok değildir. Örnek vermek gerekirse Robert Feldman aldatıcı edimler hakkında yapmış olduğu çalışmalarında şu sonuçlara ulaşmıştır: "Büyükçe aldatıcı davranışlarda daha becerikli olunuyordu, özsaygısı tehdit edilenler daha kolay yalan söyleyebiliyorken popüler olanlar diğerlerine göre yalana daha meyilliydiler". Feldman, yine rastgele seçtiği inanlarla yapmış olduğu diğer çalışmalarında "on dakika kadar kısa süreli bir sohbet sırasında bile ortalama üç yalan söylendiği" sonucuna ulaşmıştı. Alan Rygrave ve Noelle Rodriguez gibi düşünürlerin de benzer çalışmalar yaptığı ve "yalanın tercih edilen bir davranış olduğu" şeklinde yakın sonuçlara ulaştıkları bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. (Feldman, 2009; Feldman and Custrini, 1998, s. 40-53; Rodriguez and Rygrave, 1990). Ayrıca yalan söyleme davranışı, sosyal medya bağımlılığı, yalananın bu ortamlarda yayılımı gibi konularda Türkiye'de yapılmış çalışmaları da anmak gerekir. Bk. (Babacan, 2016; Hazar, 2011; Aydın ve Balım, 2021).

³Bu konu hakkında Sennett'in değerlendirmeleri için bk. (Sennett, 2013).

tartışılmayı hak eden bir hususu oluşturmaktadır. Örneğin, antropolojik bazı çalışmalar yalan söylemenin zekâ seviyesi ve dil gelişimiyle olumlu bir ilişkinin olduğuna işaret etmiş olsa da burada daha zekilik veya öncakilere göre daha az dürüst olma gibi bir şeyin yaşandığını iddia etmek isabetli bir tespit gibi görünmemektedir. Çünkü ötekilere karşı duyulan bir bağlılık ve duygudaşlık düşüncesinin yitirilmesiyle yalan söylemenin kolaylaştığını veya yalanların sayısının arttığını gösteren çeşitli çalışmaların da olduğu bilinmektedir. Bugün yaşanan ahlaki bunalımın nedenleri arasında sadakatin yitirilmesine bağlı bir ilişkisizlik halinin daha belirleyici olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü kişiler özellikle yabancı gördükleri kimselere çekinmeden yalanlar sıralayabilmektedirler. İşte bugün internet çağıyla birlikte başlayan, telefonlarının ekranlarına odaklanmış, doğrudan çevresiyle ilişki kurmayan ve bu nedenle “dostluk” gibi değerleri kaybetmiş kimselerin daha rahat yalan söylediklerine ve bu yöndeki bir artışa dair bir muhasebe verisi oluştuğunu söylemek gerekir.⁴ Açıkça ifade etmek gerekirse bu sonuç ne eskilerin daha dürüst olduklarını ne de şu an çok fazla yalan söyleyen bugün ki öznelere daha az dürüst olduklarını doğrudan kanıtlamamaktadır. Çok değil bizlerden bir önceki nesil yalan konusunda daha mı duyarlıydı bilinmez ama daha durağan yaşadıkları bir gerçektir. Guenon, Doğu ve Batı’ya özgü ahlaki gelişime işaret ederken modern Batı’nın dinamik yapısıyla değerleri koruyamadığına ve bocaladığına işaret etmektedir. Hızlı ve tıknafes yaşamak, durup düşünmemek ve bir gelenek oluşturamamak filozofa göre ahlaki darboğazın önemli nedenlerinden bazılarıdır. Ağırbaşlılık, derin düşünme gibi hasletlerin verdiği pratik görüş ve vakarlık dürüst olmak bakımından kişilere önemli bir formasyon vermektedir (Guenon, 2022, s. 30-32). Bu tespitin dışında daha fazla ve hızlı hareket etme fırsatı yakalamış kimselerin doğumundan itibaren aynı dar çevrede yaşayanlara göre daha fazla yalan söylediklerini göstermektedir. Kişiler farklı mekânlarda birbirinden farklı şeyler konuşabilmekte ve kendisini her bir ayrı mekâna özgü tanımlayabilmektedir. Bu doğrultuda *ethos* kelimesinin orijinal anlamında olduğu gibi ahlaki kimliği “kişinin hep sığındığı, saklandığı mekânı”dır ve bu yanı sıra onun kökleri ve geleneği bu yapı üzerinden inşa edilmektedir. Mekâna dayalı değerlendirmelerin bir uzanımı olarak bireylerin yaşanan durumun özsaygılarından başlayarak olayların lehlerinde veya aleyhlerinde olup olmayacağına göre davrandıkları gözlemlenmektedir. Örneğin genelde insanlar kendi lehlerine olan durumlarda ilgili verileri yuvarlamak istediklerinde yararlarına aleyhlerinde olduğunda karşı tarafın zararına olacak şekilde davranmaktadırlar. Söz gelimi belirli hız limitlerinin aşılması nedeniyle trafik cezası alındığında ilgili hızı aşağıya doğru yuvarlanırken bir dersten alınan not başka kimselerle paylaşıldığında çekinmeden yukarı doğru yuvarlanabiliyor (Keyes, 2006, s. 13). Fakat bu örnekleri basite indirgemek kesinlikle etik konusunda yaşanan çeşitli çıkmazları ve ahlaki bunalımı gözden kaçırmaya da neden olmamalıdır.

Yukarıda sıralanan örnekler ve bazı antropolojik iddialar dürüstlüğün öğrenildiği tezine işaret etmektedir. Hayvanlar üzerinde yapılan çeşitli deneyler bu varsayımı delil olarak gösterilebilir. Örneğin, Koko adında bir yaşındaki işaret dili öğretilmiş bir gorilin davranışlarına ve daha kritik olarak bu davranışlarına yönelik işaret diliyle ürettiği gerekçelere bakıldığında problem tartışmayı hak eden bir boyuta ulaşmaktadır. Söz konusu edilen goril bir oyuncağı kırdıktan sonra başka bir kimseyi suçlu gösterebilmiş veya oynaması için verilen pastel boya için yerken yakalanınca dudaklarını göstererek ruj sürme işaretinde bulunabilmiştir. Buna yakın çeşitli analizler başka uzmanlar tarafından da ortaya konulmuştur (Keyes, 2017, s. 30-31). Bu örneklerin dışında “yalan söylemenin avantajlarını” türsel iyilik açısından çok önemli bulan bazı antropologlar konuşma ve dil gelişimi ile yalan söyleme kabiliyeti arasında büyük bir bağlantı olduğuna inanmışlardır. Neden-sonuç ilişkisi düşünüldüğünde yaratıcılık hem daha fazla sözcüğe hem de olguları anlatmak bakımından hayal gücünün sınırlarının genişlemesine neden oluyordu. Bu da yalan söylemeyi kolaylaştırırken beraberinde daha fazla sözcüğün ortaya atılması ile sonuçlanmaktaydı. Keyes bu iddiayı çok bilinen *Post-truth Era* adlı eserine şu

⁴ Bu konu hakkında Türkiye’de yapılmış benzer çalışmalar için bk. (Akçay, 2013; Ulusoy ve Sezgin, 2021; Oğuz ve Kara, 2018).

şekilde taşımaktadır: “Fakat dilin asıl yaratıcılığı başkalarını aldatmak istediğimiz zaman ortaya çıktı. Etrafımızdaki dünyayı anlatmak için sözcükleri bir kez kullanmaya başladıktan sonra, neden kendimizi olgularla sınırlayalım ki? Bu, özellikle gizlemek istediğimiz bir şey olduğundan geçerliydi. Filozof Karl Popper’in gözlemlediği gibi, ‘dilin insanileşme anı, insanın yaptığı bir hatayı mazur göstermek için bir hikâye, bir mit uydurmasıyla çok yakından ilişkilidir...’ (Keyes, 2017, s. 32). İddianın devamı insan doğası, türün evrimi gibi açılardan daha dikkat çekici bir hal almaktadır. Buna göre, “Yalan söyleme ihtiyacı daha fazla sözcük gerektirdi ve bilişsel güçleri genişletti. Yalanlar yumurtlayıp sonra da bunları yutturmak. Homo sapiens beyninin yeni sinapslar geliştirmesini sağladı. Fakat hikâye burada bitmiyor. İlk insanlar, olan kadar olmayanı da söyleme becerilerini kavradıkları zaman, kuşkusuz buna bir tür düzenleme yapmak gerektiğini fark ettiler. Yalan ne zaman söylenebilir, ne zaman söylenemezdi?” (Keyes, 2017, s. 33). Bu görüşün kabul edilebilir yanları olmakla birlikte alternatifsiz de değildir. Mutlak bir akıl yürütme olmadığını belirtmek gerekmektedir.

Yalanın nerelerde, hangi zamanlarda veya kimlere söyleneceği dinlerin ve felsefi öğretilerin de konusu olmuştur. Antropolojik ve sosyolojik değerlendirmelerin dışında yer alan bu kuramsal söylemler mutlaka zengin bir pratiği de belirlemede etkilidirler. Filozofların metinlerinde ve dini literatürde de kabaca şiddetle reddedilen, hem bir erdemsizlik hem bir suç hem de bir günah olarak gösterilen yalancılık için istisna hallerinin neler olabileceği üzerine belirleme yapılmıştır. Söz gelimi, Platon’un ileri sürmüş olduğu biçimde “soylu yalanlar” söylemiyle belirli bir kesime ayrıcalıklılık tanınabilmektedir. Bu seçkin görüşe göre, soylu kimselere uygun gördükleri metaforları yaratma yoluyla yeni gerçeklikler üretmeye veya iddialarını daha güçlü hale getirme hususunda metafizik bir şeye işaret etmeye müsaade edebilmiştir. Benzer bir yaklaşımla Cicero, *Yükümlülükler Üzerine* adlı eserinde gerçeği söylemenin, yalnızca üst sınıfların kendi arasında gerekli olduğunu vurgulamıştır. Ona göre bir serfe ya da köleye yalan söylemek yalancılık olarak değerlendirilemezdi (Cicero, 2013). Fakat toplumu keskin ve sınırları belirli olan kesimlere/sınıflara ayıran her iki düşünür de elitist ve daha önemlisi çelişik düşüncelere ulaşmışlardır. Cicero üzerinde güçlü bir etkisi olan Platon, tanrılar konusunda anlattıkları yalanlarla insanların ahlakını bozdukları gerekçesiyle ozanları ideal devletinden kovmuş ve hiçbir şekilde yalana müsamaha göstermemiştir. Ama soylu kesime tanınan bu imtiyaz bile yalanlar konusunda her iki ismin de mutlak bir kanaatinin olmadığına işaret etmektedir. İdeaların bilgisinden alıkoyan, taklit (mimesis) etme kabiliyetine sahip sanatçıları tehlikeli bulan Platon’un aksine Augustinus sanatçıları veya ozanları yalancı olarak görmemektedir. Bu kimseleri güçlü bir hayal gücü ve yaratıcılık üzerinden değerlendiren filozof şakalar için de benzer yorumlarda bulunmaktadır. Hatta Augustinus inanmak, sanmak, bilmek eylemleri üzerinden bilgiyi tartışarak neyin yalan sayılabileceğini ortaya çıkarma amacı gütmektedir. Görülebileceği gibi “dürüst olma” ve bu yönde bir standart belirleme konusunda birliği sağlayacak, bir çatı altında toplayacak görüş bulunmamaktadır. Aksine çoğulcu bir görünümün varlığı ortadadır. Söz gelimi yukarıda tasnifi yapılan hususları yalan olarak görmeyen ama bunların dışında yalan söylemeyi hiçbir ayırım yapmadan yanlış bulan Augustinus gibi düşünürler, şartlara göre değişebileceğini öne süren Bacon, Voltaire ve Montaigne gibi isimler ve nihayet yalan söylenebilecek çok fazla nedenin varlığından söz eden Machiavelli, Nietzsche ve Wilde gibileri bulunmaktadır. Ayıca dinlerin neredeyse hepsinde ve din kadar etkili olabilmiş büyük etik öğretilerin özünde “yalan söylemenin” uygun olmadığını, yasaklandığını görmek mümkündür. On Emir’den başlayarak insanlara yanlış davranışların neler olduğu söylenmiştir. Neredeyse istisnasız yalan söylememe bu listelerde yer almaktadır. Geleneksel Hindu metinlerinde ve Budist öğretilerde yalan söyleme, düzensizlik ve hile yapmak şiddetle reddedilmiş ve büyük bir suç olarak gösterilmiştir. Fakat aynı metnin farklı pasajlarında bu görüşün istisnası olabilecek hususlar hakkında bilgiler yer almaktadır. Örneğin bu köklü öğretinin içerisinde şöyle bir düstur veya öneri ile karşılaşmak çok normal karşılanmaktadır: “Kişinin, arzuladığı kadın, evlilik, ineklerin yemi, yakacak ve bir rahibe yardım etmek için yalan söylemesi suç değildir.” (Keyes, 2017, s. 41-42). Kuşatıcı olması bakımından halen geçerliliğini koruyan On Emir’de Tanrı Musa’ya halkının yalan söylememesi, hile yapmaması ve çalmaması

gerektiğini buyurduğunda bu durumun İsraililer dışındaki kişiler söz konusu edildiğinde geçerli olup olmadığı konusunda halkın büyük çekinceleri bulunmaktaydı. Keza Ortaçağ'a bakıldığında ise tek Tanrı inancının yer aldığı dinler, Hristiyanlık ve ardı sıra İslamiyet yalanın, başkalarını kandırmanın, düzenbazlık yapmanın inananlar için uygun olmadığını ısrarla vurgulamıştır. Yine yukarıda ifade edilen argümanlara yakın kaygılar gütmek suretiyle huzurun korunması, barışın sağlanması ve güvenliğin tehlikeye girmesi halinde bir istisna hali yaratılarak yalanlara izin verilebilmektedir (Keyes, 2017, s. 42). İslamiyet inancında Allah kullarına şah damarlarından bile daha yakındır ve kalplerinde ne varsa onları bilir. Bu nedenle kişinin gönül bağlılığını yitirmeden veya inanarak söylemediği gerçek dışı ifadeler bir suç, etik dışı bir davranış ya da günah olarak görülmemiştir. Hatta Tanrı'nın bile inkâr edilmesi herhangi bir can tehlikesinin var olduğu zamanlarda kabul edilebilir bir tutumdur. Daha da ötesi kimi yorumculara göre, münafıklara karşı takınılan bu davranış veya takiye, ibadet gibi sayılmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi aynı dine inanmadıkları ve ölüm tehdidi yaşadıklarında veya başka özel durumlarda kendileri için yabancı olan bu kimselere yalan söyleyebilir ve gerçeği gizleyebilirlerdi.

Son olarak yalancılığı "açık sözlü olamama" bağlamında *cesaret* erdemi altında ele alan Foucault'un düşünceleri çerçevesinde ele almak gerekmektedir. Filozof, temkinli ve ölçüyü kaçırmayan açık sözlülüğü (*parrhesia*) övdüğü yazısında bu davranışın aşırı bir hali olan "boşboğazlık etmek ve olur olmaz her yerde her şeyi konuşmak"tan da söz etmektedir. İngilizceye "freespeech", Almanca'ya "freimüthigkeit" ve Fransızca'ya "francparler" olarak çevrilen *parrhesia* "Öteki ile bir sözel ilişki etiği" olarak öznenin kendisini etik bir bağlamda inşa edişine vurgu yapmaktadır (Foucault, 2015, s. 143). Sözel bir pratiği olumlayan bu bakış, hakikatin ne olduğu, bunu kimin söyleyebileceğine, buna hakkının olup olmadığına ve nihayet bedelinin ne olduğuna dair özel bir bilgiyi içermektedir. Kendilik ilişkisi olarak etik bir aşamaya işaret eden bu davranışın gerçekleştirilebilmesi için hakikatin bilinmesi elzemdir. (Foucault, 2001, s. 13-14). Foucault'un bu yorumu, post-truth sürece giden "her şeyi bildiğini sanmak", "her şeyi her yerde ifade edebilme rahatlığı" ve "bilgisizlerin cesareti ile bilgelerin cesaretsizliği/çekingenliği"ne işaret etmesi bakımından değerlidir.

Siyasette Yalancılık

"Olması gereken" üzerine düşünceler geliştirilen değerler meselesiyle ilgili hususlar insani ilişkilerin daha karmaşık ve çok boyutlu biçimlerinin üretildiği siyasi mecrada da bunların nasıl tespit edileceği, mahiyetinin ne olacağı gibi kritik belirlenimler üzerine uzun soluklu tartışmalar yaratmışlardır. Adalet, iyilik, cesaret ve bilgelik gibi hem bireysel birer tutum/erdem hem de sosyal eylemler/erdemler arasında sayılabilecek bu ortak değerler tartışmanın sınır çizgilerinin çok da olmadığına işaret etmektedir. Özellikle Antikçağda bu husus bir ilişkiden ziyade iki alanın da aynı prensiple organize edilmesi düşüncesi üzerine kurulmaktadır. Örneğin, Aristoteles bu iki disiplin arasındaki ayrımı şöyle tespit etmiştir: Politikada etikte aranılan veya istenilen şey daha fazla sayıda kişi için arzulanmaktadır. Böylece politikayı kuşatıcı bir konuma yerleştirmiş ve yalnızca kapsamı açısından farklılığa vurgu yapmıştır (Aristoteles, 2009, s. 83-85). Doğru bilginin sarsılmaz yapısının gözetimi altında yürütülen tartışmalar iş pratiğe geldiğinde yarar, hile ve yalan gibi olguların varlığını araştırmaya uzanmıştır. Bu doğrultuda sonsuz ve sınırsız bir doğruculuk yönetim açısından mutlak bir standart olarak gösterilmemiştir. Başka deyişle siyasette yalancılık kabul edilebilir bir araç mıdır? Yalandan bütünüyle arındırılmış bir siyasal olan mümkün müdür? Sıklıkla kabul edilen görüş bu sorulara verilen olumsuz cevaplar üzerinden ilerlemiştir. Öyle ya da böyle yalan, dürüstlüğe uygun olmayan eylemler çeşitli isimler adı altında kullanılmıştır. Klasik dönem, daha masum denilebilecek ilişkiler ağına ya da metaforlar üretmeye izin verirken Arendt'in de işaret ettiği gibi hem öznenin hem de kamusal alanın sağlığını tehdit eden modern yalanlardır. Bunlar klasiklerine kıyasla yaygın, örgütlü ve küresel seviyededir. Ayrıca doğrudan hakikatin kendisine de saldırılmamıştır (Arendt, 2018). Özellikle siyasetin pratiği düşünüldüğünde görece yalana meyilli yapısı geleceğe dair ön deyişle bulunmak, vaatler sunmak ve uzun vadeli planlar yapmak

kimi zaman gerçeğe bağın kopmasına veya daha tehlikeli bir şekilde gerçeğin eğilmesine ya da bükülmesine neden olabilmektedir. Siyaset felsefesinde ise yukarıda da ifade edildiği gibi “olması gereken”in kurulması için yapıcı, dönüştürücü düşüncelere kapı aralanması ile fantezilere, ideali yaratmaya ve ütopyalara varana dek kurgusal bir sistemin inşa edilmesi gibi adı ne olursa olsun söylemin gerçeğin ötesine taşınması gerekli görünmektedir. Fakat bu iddialar belirli sınırlarda makul görülebilecek bir kurguya izin verileceğine ancak işaret edebilir (Arendt, 2012). Bugün siyasette yaşananlar yalnızca birkaç liderin kişisel tercihleri olarak geçirilecek olgular değildir. Hatta Trump gibi politik figürler bu bağlamda hakikat karşısında duyarsızlaşan, diğer görüşleri dikkate almayan ve kişisel kanaatlerini her şeyin önünde gören kimselerin sayısında yaşanan artışın ve popüler deyimle post-truth çağın sonucudurlar (Boney, 2018).

Çağın özelliklerini sembolize etmesi bakımından Trump’ın kişiliği, politik kimliği üzerinden değerlendirme yapmak uygun görünür. Ama yalnızca Amerika eski başkanını günah keçisi ilan edip işin içinden öz eleştiri yapmadan sıyrılmamak da gerekir. Çünkü Trump’ı hedef gösteren ciddi bir literatür de oluşmamış değildir. Örneğin Kakutani yaşanan ana “Trump çağı” demekten geri durmamıştır. Kakutani’nin meşhur kitabından ve haberlerden hareketle şunlar söylenebilir: Washington Post’un yayımladığı verilere göre, Trump başkanlığı süreci boyunca yalan söylemeyi hiç bırakmamış görünmektedir. Örneğin ilk yıl için söylediği yanıltıcı veya yanlış bilgilerin sayısının 2140’a ulaşmış olduğu iddia edilmektedir. Bu, ilk yıl için günde ortalama yaklaşık altı yalan söylediğini göstermektedir. Yine benzer haberlere göre sonraki yıl bu sayı daha yüksek bir rakama ulaşmıştır. Göz göre göre söylediği yalanlar, seçimlerde alınan oylardan başlayarak, kendisine dair ifadeleri dâhil bir analiz yapıldığında Trump’ın yalancılığının demokratik kurumlara ve teamüllere kadar uzandığı görülmektedir. Eski başkan kamusal kurumlara, yargı sistemlerine, istihbarat servislerine ve seçim sistemine saldırılarda bulunmaktan da çekinmemiştir (Kellner, 2016). Kaotik durumu Cumhuriyetçi senatör Flake bir konuşmasında şiddetle eleştirmekten geri durmamıştır. Senatör, ülke tarihinde hiçbir vakit, hakikatin bu kadar hırpalanmadığını, istismara uğramadığını belirttikten sonra nesnel, verilere dayalı ve kanıtlanabilir veri veya bulgulara saldırılar ne yazık ki bir başkan eliyle yapılmaktadır diyerek krizin boyutunu gözler önüne sermektedir (Kakutani, 2019, s. 15). Kakutani’ye göre ise Trump tesadüfi bir şekilde o koltuğa gelmiştir. Alışılmadık bazı faktörlerin bir araya gelmesine işaret eden düşünür, 2008 finansal krizini ve etkilerine tutulmuş seçmenleri, Trump yanlısı sahte haberleri, Rusya’nın yine seçimlere müdahalesini bu irrasyonel durumun nedenleri olarak göstermektedir. İddiasını daha da ileri götüren Kakutani, Trump’ı karikatürlerden fırlamış karakterlere benzeter. Eski başkan gibi bir figür eğer herhangi bir romanda bir karakter olarak yer alsaydı onu gerçek dışı ve aşırı abartılmış bir tip olarak öne sürmesi nedeniyle yazarı uydurmacılıkla suçlanırdı. Ona göre, Amerika Birleşik Devletleri eski başkanı inandırıcı bir özne olmaktan çok yalancı, narsist, cahil, kaba, abartılı, peşin hükümlü, demagog, yabancı ve günde on küsur diyet kola içen bir kimsedir (Kakutani, 2019, s. 16). Yorumlar abartılı olsa da bir şeye işaret etmek gerekmektedir. Tarihte ilk defa böyle bir politikacı görülüyor ama Trump’ın küresel ölçekte etkili olması, örgütlü bir yapıya sahip olması onun yalanlarını Arendt’in de tespitiyle modern yalanlar kategorisine dâhil etmek gerekmektedir.

Modern yalanlar ve bunların günümüzdeki biçimleri üzerinde birkaç şey söylemek gerekirse bu yalanlar bir kurgudan ziyade bir yaratma veya yok etme eylemini içermektedirler. Hakikat gizlenmek istenilmediğinden tehlikesi çok daha büyüktür. Küresel ve örgütlü yapısıyla birlikte ise şiddet taşır ve bu yanılla otoriter/totaliter rejimlerin isteklerine mevzi açabilecek niteliktedir. Arendt’in haklı olarak iddia ettiği gibi olgularla birlikte bunları ifade eden kimselere de saldırılması tehdidi artırmaktadır. Tarihte görülebilecek en şiddetli kötülükten söz ederken düşünürün vurgusu şöyledir: “Hitler Almanya’sında ve Stalin Rusya’sında varlıkları hiç de sır olmayan toplama ve imha kamplarından söz etmek, anti-semitizm, ırkçılık ve komünizm üzerine “heretik” (sapkın) görüşler ileri sürmekten bile daha tehlikeli bir işti.” (Arendt, 2012, s.283-284). Gerçeğe saldıran, şiddet unsuru da taşıyan bu politikalar bahsi geçen örnekte olduğu gibi

aynı zamanda belirli bir kitleyi rahatlatmak için de üretilmektedir. Bahsi geçen politikaları üretme ve kullanma becerisine sahip “yalancı” diyebileceğimiz kimseler yığınların ne işitmek istediklerini bilmekle birlikte söylemlerini/yalanlarını doğrulara veya gerçeklere kıyasla daha çekici bir görünümde sunabilmektedirler. Yalanların bir cazibesinin olduğunu ve kişilerin çoğu zaman duymak istedikleri şekilde üretildiklerini belirtmek gerekir. Özellikle politikacılar için bu husus daha belirgindir (Arendt, 2019). Kitlelerin neyi duymak istediğini iyi bilen bu kimselerin pek çoğu aynı zamanda iyi birer demagogdur. Karşıdakilerin zevklerine, isteklerine ve haz nesnelere uygun bir şekilde gerçeği eğip bükebilen kimseler bu söylemleriyle daha çekici olabilirler. Fakat daha öncede belirtildiği gibi her yalan yerini doldurduğu gerçeğe saldırmak, onu alt etmek ve hatta yok etmek ihtiyacını hisseder. Muhakkak antropolojik değerlendirmelerde bulunulduğunda, özellikle mevcut durumu değiştirmek bir yana yeni bir durum ve olgu yaratabilmek için güçlü bir hayal gücü iş görmelidir. Kandırma eylemi bu nedenle görece bir beceri gerektirir görünmektedir. Çünkü makul olmalı, mantıkla çatışmamalı ve belki de daha önemli olarak gerçekliğin öngörülemez, aksatıcı ve olmadık olaylarla karşılaştıran yapısının aksine yalanlar hayatın arzulanır şekilde ilerlemesini sağlayacak şekilde kurgulanmalıdır. Bu beceri evrimsel bir sürecin getirdikleri midir yoksa etik krizin bir sonucu mudur ayrıca tartışılmalıdır.

Günümüzde siyasi söylemin önemli unsurlarından biri olan propagandalar yalanın içerisine sızabileceği yapılarıyla konuşulmayı hak etmektedir. Halkı etkilemek, ikna etmek ve etkin bir biçimde yönetebilmek için propagandalar Antik Yunan sitelerinde de kullanılmıştır. Özellikle ticaretle birlikte zenginleşen orta sınıf kamusal alanda var olmak ve politik bir nüfuz elde edebilmek için bu platformda var olmak istemişlerdir (Ellul, 1976). Fakat güçlü bir dimağı, soylu bir geleneği gerektiren politik erdemlerin bilgisine ulaşmanın güçlüğü karşısında Sofistlerin retoriğe dayalı eğitim anlayışları soylu olmayan, güçlü bir eğitim geçmişi olmayan bu kimselerin hızlı bir adaptasyonuna izin veren yapıdaydı. Sitenin (polis) bütünlüğü açısından tehdit olarak görülen bu kimselerin retorik ve belagat ustaları olan Sofistlerin gözetiminde birer demagog olarak yetişmeleri ayrıca sakıncalı görülmüştür. Halkı etkilemek adına güzel sözlerle onları kandırmak hatalı görülmemiştir (Platon, 1999). Fakat aksi bir propagandanın da varlığından söz etmek gerekir. Sokrates ve Platon gibi isimlerin bu konudaki titiz tutumlarının aksine siyasi anlamda yurttaşlık duygusunu ve etnik kimliği öne çıkaran propagandaların yapıldığı uzmanların ortak kanaatidir.

Toparlamak gerekirse, sıklıkla yalan söyleniyor ama bu kamusal alanın önemli figürleri ve etik değerlerin uygulayıcıları olması beklenen politikacılar tarafından yapıldığında kamu vicdanını daha fazla yaralıyor. Toplumun genelinde gözlenen “kötü görünmemek”, “yenilgiye uğramamak”, “küçük düşmemek” ve “görüntüyü kurtarmak” gibi insani ama karşılanması güç hususlarda siyasi mecrada da dürüst olmama tercih edilebiliyor. Hatta tedirgin edici bir şekilde kurgularla veya çeşitli senaryolarla belirli bir kitlenin duymak istediklerini söylüyor ve hatta algılarını ve düşünme biçimlerini etki altına almak ve yönlendirmek suretiyle olayları kendi lehlerine çevirebiliyorlar. Daha önce de ifade edildiği gibi, Trump’ın Meksika sınırını korumak adına neler yapılacağına dair konuşmasında bu bölgeye “duvar örmeyi” söylemesi post-truth politika olarak gösterilebilir. Kaldı ki Birleşik Krallığın Avrupa Birliği’ndeki geleceğine yönelik yapılan Brexit referandumunda da çok benzer olaylar yaşanmıştır. Ayrılmayı öneren grubun kamuoyu ile paylaştığı iddiaların ve söylemlerin gerçeklikten uzak olmasına rağmen referandumun kazanılması da yine gerçekliğin görmezden gelindiği, eğilip büküldüğü post-truth politikanın izlerini taşımaktadır. Değer yitiminin bariz iki örneği olan bu olaylar popülizmin yıkıcı ve dağıtıcı etkilerini de gözler önüne sermektedir (Şimşek, 2018, s. 2-3). Bu iki örnek, tartışmaların fitilini ateşlemiş olsa da bugün pek çok politikacı söylemlerini hakikatle ilişkisi olmayan kavramlar üzerinden ilerletmekten çekinmiyorlar. Politikada bir araç olarak yalanın araçsal ilişkisinin varlığının hep olduğunu gözden kaçırmadan bugünü anlamaya çalışmak önemli görünmektedir. Fakat olayın kompleks yapısını da ihmal etmemek gerekir. Basit yalanlar ile bu yalanların mahiyetleri arasındaki ayrıma, yalanların politikacılar açısından ne

anlam ifade ettiği ve yalana maruz kalan kitleler tarafından nasıl yorumlandığı değerlendirilmesi gereken verilerdir. Politikacılar yalnızca işlerine geldiği için mi yalan söylüyor veya kitleler çıkarları için mi bu yalanlara katlanıyorlar? Yoksa tüm bunların dışında daha derin varoluşsal kodlar ya da psikanalistik mekanizmalar mı işlemektedir?

Dürüstlük Abartılmış Bir Erdem mi? Felsefi Anlatılar Üzerinden Bir İnceleme

İnsan fiziksel yapısı düşünüldüğünde doğadaki en zayıf varlık olarak görülebilir. Bu dezavantajlı durumuna rağmen hayatta kalmak bir yana görece başarılar elde etmiştir. Evrimsel süreç daha güçlü canlıların tarihin belirli kesimlerinde türsel olarak ortadan kalkışlarını göstermektedir. Bu bağlamda insanın başarılarının temel dinamiklerinden biri muhakkak bilmesi olmuştur. Ayrıca sosyal bir varlık olarak ortak hareket edebilme ve çeşitli başka politik erdemler doğrultusunda dezavantajlı konumunu lehine çevirebilmiştir. Protagoras, politik erdemlere olan türsel yatkınlığımızdan söz ederken insanın bu yöndeki becerilerini bir mitos üzerinden anlatmıştır. Protagoras mitos⁵ olarak da anılan bu anlatıda insanın doğanın bir parçası ve fizyolojik bir bütünlük olarak bedenine, yaşam mücadelesindeki yerine ve bu doğrultuda doğaya yönelik ilgisine işaret etmenin yanında kendi kendine yetme ve birlikte yaşama gibi pek çok politik yanına dair derin soruşturmalar yürütülmektedir. Bilim ve sanatların bilgisine ve belirli bir tekniğin kendisine yaratılışıyla birlikte verildiğine vurgu yapan bu fikir bireysel becerileri daha öne çıkarmaktadır. Tecrübeleri ve görece bireyci tutumu onun başarılarının tetikleyici gücü ve nedeni olarak gösterilmektedir. İnsanların sosyal erdemlerinden öte, başkalarını düşünen yanına kıyasla bencil yönünün başarılarının asıl nedeni olduğu bazı sofistlerce de vurgulanmıştır (Platon, 2017, 321a-d). Bu tez tarih içerisinde pek çok düşünür tarafından yine kullanılmış olsa da en ünlülerinden biri Mandeville'in "arı masalı" olarak anılan argümanıdır. Bu argümanda Hollandalı filozof dürüstlüğü ya da iyiliğin sanılan aksine toplumlara geriye götürdüğünü ileri sürmüştür. Anlaşılacağı gibi rekabet, mücadele, hırs gibi toplumsal anlamda sorunlu görülen duygu durumlarının veya davranışların beraberinde ilerlemeyi getirdiğini düşünmüştür. Masala konu olan arı kovani da bencil düşünen, hırsla gecesini gündüzüne katarak daha fazla bal üretmeye çabalayan arılar sayesinde istikrar içerisinde yaşayan bir kolonidir. Ayrıntılı bir değerlendirmede bulunmak gerekirse hikâyede anlatılan kovandaki her arının işini daha iyi ve saygın yapmak adına hileye başvurabileceği ve bunun doğal olduğu iddia edilir. Ayrıca bu durumun iyiliğini Mandeville, "*Kovanın/toplumun her yerinde bir düzenbazlık yer etse de kovan/toplum sanki cennette bulunuyordu*" (Mandeville, 1988, s. 68) cümlesiyle neredeyse özetlemektedir. Fakat hikâye bu ya, arılar mutluluk ve refah içerisinde yaşarlarken başarısız olan ve bu durumu bahsi geçen düzene bağlayan arıların duaları kabul olur ve "dürüstlük" doğal bir yan olarak Tanrılar eliyle arılara verilir. Bu yeni ahlaki durumun ekonomiyle başlayan ardından toplumsal tüm kurumlara sıçrayan aksaklıklarına işaret eden filozof, başkalarını daha fazla düşünmenin bireyleri bitkin, usanmış bir psikolojik hale sürüklediğini iddia etmiştir. Bozulmanın nedeni olarak "erdemli davranmayı" gösteren bu anekdot dürüstlüğü sonradan ortaya atılmış ve uydurma kavramlar olduğu ana fikri üzerine kurulmuştur. Bencil yanın doğal ve erdemli tarafımız olduğu iddiasını merkeze alan bu görüş bireysel kötülük olarak gösterilen söz gelimi "dürüst olmamanın" ekonomi, politika ve toplumsal gelişme gibi çeşitli alanlarda önemli bir "iyiliğe" neden olacağı inancına doğru ilerlemiştir (Mandeville, 1988, s. 67). Başka bir ifadeyle herhangi bir arı kovanında yer alan arılar hırs ve mücadele etme gibi tutkularını yitirirlerse kovanın işlerini yerine getirme bakımından bir gerileme yaşanacaktır. Belirli işleri onun yararına olacak şekilde bir ötekine bırakma ise bir konfor alanı oluşturacak ve işler sahipsiz kalacak, hırsın günden güne

⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. (Platon, 2017,320d-323-b). Platon sözü geçen diyalogda "erdemler özellikle zihinsel olanları söz konusu edildiğinde karşıt bir fikre sahiptir. Düşünür, çeşitli meziyetleri seçkin bir gruba takdim eder ve belki bununla koşutluk gösterecek biçimde bu gruba özgü "soylu yalanlar" dediği bir tip kurmaca yaratabilme olanağından söz eder. Kendisinin öne sürdüğü "cevherler" mitini de buna örnek göstermektedir (Platon, 2000, 382a-b, 414b-415b; Arnhart, 2013, s. 41-43).

azalmasıyla gelişme düşüncesi yerini azla yetinmeye bırakacaktır. Söz gelimi toplumda yer alan doktorlar, hâkimler ve din adamları gibi saygın meslek sahibi kimseler dâhil görece düzen dışı, çıkarıcı ve düzenbaz davranmakta ama sağduyu tarafından istenilmeyen bu eylemler istikrar, ekonomik refah ve gelişme denilen o ilerlemeci olguyu ortaya çıkaracaktır (Mandeville, 1988, s. 67-68). Rand'ın da sonradan benzer kanaatlerle ifade ettiği gibi insanın doğasını belirleyen şey: “*Bu kudret, bu tek kelime, bu sihirli güç: ‘Ben’dir*” (Rand, 2011, s. 73). Fakat bunun neden yalnızca böyle olması gerektiğini filozoflar ikna edici bir şekilde açıklayamamıştır. Güçlü bir meydan okuma olarak gösterilebilecek bu tezin, sınırları iyi tespit edilmiş bir yarar veya beni öne çıkaran eylemlerin makul olduğu düşüncesiyle var olduğu ortadadır. Modern hayatın olabilmesi için bireysel gelişim, ölçülü bir hırs gerekli görünmektedir. Fakat bu masalda anlatıldığı gibi pek çok değer göz ardı edildiği bir toplumsal durum kurgusu kısa süreliğine gelişme, refah ve ilerleme gibi verilerde olumlu bir tablo sunsa da yozlaşmanın veya çürümenin er geç yaşanacağını tarihin tanıklığı çerçevesinde salık vermekte sakınca yoktur. Çünkü hilenin sürdürüldüğü toplumlarda “güven bunalımı” psikolojik ve toplumsal anlamda baş edilemeyecek bir seviyeye ulaşacak, kişilerin birbirleriyle mücadelesi farklı cephelere taşınabilecektir. Düzenin kendiliğinden sağlanacağına yönelik inanç ise en radikal düşüncelerde bile sarsılmaya hazır bir çizgide ilerlemektedir. Güçlü bir hukuk sistemi veya devlet yapısının bu hususta neler yapabileceği üzerine tartışma bir yana herhangi bir engelleyici müdahale, her ne kadar yine “bireylerin yararı” adına yapılıyor gibi görünse de kontrol edilmeyen bencil davranışın sonuna kadar sürdürülemeyeceğine dair bariz bir işaret olarak gösterilebilir. Sınırları belirlenmiş, ölçülü bir bencilik cümlesi bile aslına bakılırsa özgeci düşünürlerin de argümanlarıyla ters düşmeyeceğinden tartışmanın “realist” bir tutumla olanın disipline edilmesi veya “ideal” varsayımla en iyi ve mükemmel olanla bağlantılı olarak düzenlenmesi gerektiği noktasında düğümleneceği görünmektedir. Machiavelli’den itibaren “mükemmel doğa veya mükemmel insan” düşüncesinden vazgeçerek “kişilerin fırsatını bulduğunda kötü davranabileceklerini” varsayan realist bir sivil toplum (Machiavelli, 1994, s. 116; 1986, s. 53) fikrinden hareket eden bu düşünürler Bacon’ın ifadesiyle “*hayali devletler için hayali yasalar*” yapmaktan vazgeçmiş kimselerdir (Bacon, 2006, s. 158). Ayrıca bu yorum, ideal olandan vazgeçmiş, standartları aşağı çeken realist bir varsayımdan hareket etmektedir (Machiavelli, 1983; Berns, 2022, s. 415; Heywood, 2004). Bu hususta Hobbes gibi Mandeville ile hemfikir olan filozoflar olduğu gibi bu görüşe karşı çıkan iyimser görüşler de bulunmaktadır. Özgeci davranışları, başkasını gözetmeyi temel motivasyon unsuru olarak yorumlayan bu isimler ise insanın doğal yanı olarak gösterdikleri bu davranışlara işaret etmişlerdir. Kaldı ki dürüstlük, üst bir söylem olan “hakikat iddialarını” dikkate almak, toplumsal yarar uğruna bireysel yararlarından vazgeçmek hatta dezavantajlıları düşünmek adına kendini geri çekmek gibi davranışlar kümesini de içerisine katan geniş bir eylem ailesine sahip erdem olarak gösterilebilir. Ayrıca bu görüşe sahip olan filozoflar, yöneticiler veya bürokratlar, bencil yanı öne çıkaran düşüncenin aksine gelişmenin belirli bir dayanışma iklimi içerisinde elde edileceğine inanmışlardır (Locke, 2004, s. 13,51; 1999, s. 77; Hume, 1997, s. 416-418).

Yukarıda da anlatılmaya çalışıldığı gibi, aldatma, yalan gibi ahlaki bulunmayan davranışlar kümesi ile bu davranışların aksine istenilir olduğu ileri sürülen dürüstlük, doğruyu ifade etme gibi davranışlar tarihsel, antropolojik veya felsefi olarak analiz edildiğinde insanın ortak doğasını hangileri temsil etmektedir tartışmalıdır. İnsanın evrimsel açıdan hayatta kalabilmek adına sergilediği aldatma, tuzak kurma gibi davranışları hatta kimilerine göre maharetleri sayesinde yaşamını koruduğu ve dahası avantajlı bir konuma vardığı görülmektedir. Doğal durumda insanlar aldatma ile hayatta kalmak bakımından türsel bir uyum sağlamıştır. Çevresel bu uyum küçük bir topluluk olarak bağlılık içerisinde yaşamakta olan insanların sadakatlerinin, güven ve huzur içerisinde yaşamalarının zorunlu bir gereği olarak kabul edilmiş bir davranış biçimidir. Hatta iddiaya göre kişiler kendi aralarında dürüstlüğü ve doğru konuşmayı ısrarla sürdürürken yabancılara karşı yalan söylemede ya da onları aldatmada bir kusur ya da ahlaki bir hata görmemişlerdir. Hatta yalnızca yabancı olmaları nedeniyle bu insanları aldatmak, alay etmek veya yalan söylemek çok da hatalı bir davranış olarak görülmemektedir. Fakat yine

benzer şekilde felsefi bir bağlamı olmakla birlikte antropoloji temelli bu varsayım da “olan” ve “olması gereken” ayrımına takılmaktadır. Etik tartışmada bilindiği gibi ideal olanın, istenilen eylemin ne olduğu soruşturulmakta ve bunu gerçekleştirme yolunda kişilere kabaca yol gösterme, destek ve motivasyon bulma konusunda rasyonel bir öneri sunulmaktadır. Teorilere inildiğinde ise örneğin, Hobbes’un işaret ettiği gibi bencil bir yaşam en iyi ihtimalle güvenlik sorunu oluşturmakla birlikte görece bir “savaş durumu” ortaya çıkarmaktadır (Hobbes, 2007a, s. 95; Arendt, 2014, s. 39; Kaufmann, 2003, s. 43). Bu argüman insanları birlikte yaşamaya iten temel ihtiyaçlardan biri olan güvenliği sağlamak veya bireysel faydayı artırmak adına öne sürülmüş yapay bir kurum olarak gösterilse de “adalet”, “hukuk” ve kompleks bir yapı, kimilerine göre ise kabul edilebilir bir kötülük olarak “devlet”in kurulmasına kadar götürülmektedir (Hobbes, 2007b, s. 1-2; Newman, 2006). Kabaca Rousseau’nun işaret ettiği gibi “her yerde zincire vurulmuş ve özgürlüğünü kendi eliyle bırakmış” gibi görünen bireyin tercihi sanılandan farklı bir çizgide hareket etmektedir (Rousseau, 1999, s. 29; Strauss, 2011, s. 292). Kant, bu hususu göstermek bakımından başarılı görünmektedir. Uygarlık ve özgürlük düşünüldüğünde “istemenin askıya alınması” da irade özgürlüğünün bir işareti olarak değerlendirilebilir. Anlatılan bu durumun sahiciliği veya yapmacıklığı problem olarak gündeme getirildiğinde ise tartışma itiraf etmek gerekirse pek de çözülememiş gibi görünmektedir. Şehirli olmak arkadan kuyu kazma, denetlemenin olmadığı yerde olumlu davranışlardan kaçınma gibi ikiyüzlülük göstermekse eğer bu görüş ahlaki doğanın yapmacık yapısını gösterir mi tartışılır (Rousseau, 1995).

Bugün aldatıcı davranışlar konusunda bir artışın olduğu bir olgu olmakla birlikte çarpıcı ve olağandışı olan bu durumu daha normal ya da sıradan görme, dürüst olmadığınız ya da yalan söylediğiniz anlaşıldığında karşı çıkışı savuşturma sırasında takınılan profesyonelce tutumların varlığıdır. Asıl rahatsız edici olan da bu gibi görünmektedir. Yoksa metin ilk satırlardan itibaren yalan söylemenin, dürüst davranmamamanın, ikiyüzlülüğün her çağda gündeme taşınmış ve özellikle modern dünyada ciddi sorunlara neden olmuş bir ahlaki kriz durumu olduğu vurgusu üzerinden ilerlemekte hatta bunun doğallığı konusunda yaratılan bir tartışmaya odaklanmaktadır. Bugün post-truth çağda yaşananlar daha önceki çağlardan farklı olarak iki yanıla kesin olarak değerlendirilmeyi hak etmektedir. İlki daha belirgin ayrımlar olarak Antikçağdan beri gözetilen epistemolojik ve etik kavram çiftleri bugün birbirlerine daha yakınlaştırılmış görünmektedir. Epistemolojide doğru ve yanlış; ahlaki konularda ise iyi ve kötü gibi açık, seçik ve keskin bir ayırım artık çok da önemsenmiyor. Daha açık ifade etmek gerekirse sorun dürüst olmamak, ikiyüzlülük veya yalan söylemek değil doğrudan hakikate saldırılması ve alacakaranlıkta bırakılmasıdır. Hakikatle bağı koparılan etik alanda ise çeşitli moral krizlerin yaşanması olağandır. Bahsedilmesi gereken ikinci mevzu yalan veya aldatma sonrası yaşanan yaygın umursamama halidir. Gerçeğin ya da hakikatin ne olduğuna dair belirgin veya bariz bir olgu ya da veri bulunmasına rağmen kişilerin gönül rahatlığı içerisinde tercihlerini çeşitli bahanelerle hatta bir bahane/neden göstermeden karşıt varsayımdan yana yapmaları olarak bu sav açıklanabilir. Platon’un “doğru bilgi”nin gerekli unsurlarından bahsederken saydığı, “gerekçeleştirme”, “doğru inanç” ve “bu yönde güçlü bir kanaat” gibi çeşitli adımları (Platon, 2011, 477c; 2016, 201c-d) gerçekleştirmek bir yana bu yönde kaygı verici bir kaçınmanın olduğu açıkça görülmektedir. Bu yönde harcanması gereken enerjinin “gerçeğin bükülmesi”, “üst gerçeklik”, “hakikatin farklı görünüşleri” veya bu kavramların daha fazla gündelik yaşamda karşılıkları olarak gösterilebilecek “pembe ya da beyaz yalanlar”, “kısmi doğruluklar” gibi söylemleri üretmek için harcanmaktadır neredeyse. İşte bu doğrultuda yalanlar daha şirin gösterilmek adına çeşitli kategorik sınıflandırmalar altında yeniden isimlendirilmiştir. Toplumsal bir sorun haline gelen bu davranış örüntüsü birkaç kişinin yaptığı bir şey olarak gösterilip geçiştirilecek bir durum değildir. Keyes, herkesin düşüncesine sızan bu düşmanı şöyle anlatmaktadır: “Gerçekleri örtbas eden ünlü figürler manşetlere çıkmak için birbirleriyle yarışıyor: palavracı üniversite profesörleri, uydurukçu gazeteciler, sorunları kaçamak cevaplarla geçiştiren psikoposlar, muhasebe kayıtlarıyla oynayan yöneticiler ve onların arkadaşları yaratıcı muhasebeciler...” (Keyes, 2017, s. 12).

Belirsizliğin, aldatmanın ve yalanın kutsandığı bu yeni durum sınırları da ortadan kaldırmaktadır. Çeşitli sözler, davranışlar veya eylemler arasında ciddi ayrımların olmadığı çağda pek çok kavram çok anlamlılık içerisinde özellikle bırakılmaktadır. Topluma yansıyan bu durum erdemsiz sayılabilecek pek çok şeyin kişinin yanına kalması ile sonuçlanmıştır. Hatta kimilerine garip görünebilir ama herhangi bir grubun lideri olan, popüler olan, tanınan kimselerin daha profesyonelce ve daha fazla yalan söylediği görülmektedir. Bu yöndeki bir maharetin toplumda iyi bir konuma sahip olmak ve bunu korumak bakımından gerekli olduğuna yönelik bir algı oluşturmaktadır. Bu algı giderek daha fazla yalan söylemenin ve bunu daha profesyonelce yapmanın motivasyonunu sağlıyor görünmektedir. Bu hususta Feldman'ın yürüttüğü araştırmaların önemli sonuçlarını burada paylaşmak sağlıklı tahlillerde bulunulması adına gereklidir.⁶ Buna göre, çocukluk çağında daha az yalan görülmekte ve büyüdükçe bu sayı artmakta veya başka bir ifadeyle insanlar giderek bu yönde daha kabiliyetli bir konuma gelmekte. Yine kişiler özsaygılarının tehlike altında olduğunu hissettiklerinde yalan söylemeye daha yatkın bir duruma gelmekte. Bu çalışmanın sonuçlarını Noelle Rodriguez ve Alan Rygrave'in birlikte yaptıkları araştırma desteklemekle birlikte bu isimler kişilerin sıradan konuşmalarında bile çoğu zaman farkında olmadıkları yalanlar sıraladığına dair başka şaşırtıcı sonuçlara ulaşmışlardır (Rodriguez and Rygrave, 1990, s. 199). Fakat bazı zamanlar istemsizce, farkında olunmadan söylenen bu yalanların çoğu belirli bir alışkanlığın yer etmesi olarak yorumlanabilir ki bu daha tehlikeli bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bariz yalanlar söylenirse de bunu kabul edenlerin sayısı diğer gruptaki insanların sayısı düşünüldüğünde kıyaslanamayacak kadar az ve nadir bulunan bir şeydir. Bu nedenle genellikle malumatın bilinçli bir şekilde artırıldığı, dezenformasyona uğratıldığı veya manipüle edildiği görülmektedir. Katı olan her şeyin buharlaştığı (Berman, 1994), akışkan bir zaman diliminin akışkan özneleri (Bauman, 2019; Wellerstein, 2013) ve müphemlikleri (Bauman, 2003) içerisinde öznelerin gerçek ve hakikatle ilgili olarak da bir muğlaklık içerisinde oldukları göze çarpmaktadır. Özellikle hakikat veya gerçeklik söz konusu edildiğinde bu yeni müphem tanımlar şöyledir: suni, yumuşak, zenginleştirilmiş, üst veya hafif ve bu kelimelerin türevleri.

Toparlamak gerekirse dürüstlüğün ve bununla ilişkili çeşitli erdemlerin ve etik bir sistemin temel dinamiği olarak gösterilen hakikatin toplum olmak bakımından önemi ortadadır. “*Hakikat olmadan bağlılık olmaz*”. *Eğer dürüstlüğe yol açan bağlılıkta, doğruluğun ancak birbirlerine bağlı hisseden insanlar arasındaki bir erdem olması akla yatkındır*” (Keyes, 2017, s. 35). Bağlılık üzerinden doğruluk arasında bir bağ kurmak gerekirse argüman'ın yönü Kant'ın veya başka diğer filozofların iddia ettiği gibi “kesinlikle yalan söylememek gerekir” varsayımından Darwinci türün devamlılığı için bağlılığın gerekliliğinin farkında olarak zihinsel ve duygusal uyum sağlayan birey düşüncesine doğru kaymaktadır. Bu iddianın makul bulunan yanının uygar veya şehrli bir yaşama geçmeden önceki doğal tavrın özünü göstermesi olduğu söylenebilir. Tabii ki bu alternatifsiz bir görüş gibi görülmemeli veya illaki bu yönde hareket edilmesi gerektiği düşüncesine neden olmamalıdır. Fakat doğruluk veya hakikat kavramlarının etimolojik izleri takip edildiğinde “hakk” kavramının “zorunluluğu” ve “ödev” sözcüklerine işaret ettiği görülmektedir. Bu vurgu özellikle Fas dilinde daha belirgindir. Almancada *treu* “doğruluğa” işaret ederken “bağlılık” ve “sadakati” de imler. Yine İngilizcede kavramın benzer bir kullanımının olduğunu belirtmek gerekir. Sonuç olarak kavramın tarihsel gelişimi takip edildiğinde doğruluk ile türe veya topluma bağlılığın vurgulanmış olduğu görülmektedir (Keyes, 2017, s. 35-36). Fakat dürüst olmanın doğal bir yan olmadığına yönelik evrimsel iddia veya tartışmalı kanıtlar bir kesinliği göstermemektedir. Ayrıca her iki davranışın kalıtsallığı tartışmasından uzaklaşıp “öğrenilebilir olmaları” üzerine odaklanıldığında ise metin içerisinde verilen örneklerden ve araştırmalardan görülebileceği gibi her ikisi için de aynı kanaatin olduğu görülmektedir. Burada hangi davranışın doğal olduğu fikrinden öte hangisinin istenilir ve korunması gerektiği ve ardından bu duygu korunacaksa nasıl yapmacılıktan ve ikiyüzlülükten uzaklaşabileceği tartışılmayı hak etmektedir.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. (Feldman, 2009; Feldman and Custrini, 1998, s. 40-53).

SONUÇ

Hakikat, sınırlı bir zihnin kapasitesinin ne kadar uzağında olsa da vardır ve bunun aksini ileri sürmek sakıncalı görünmektedir. Kant'ın da işaret ettiği gibi derin bir düşünme, bilgi kuramsal düzlemde aşılabilen “insanın bir amaçlar varlığı” olduğu, özgül bir ahlaki bir yapısı ve hakikat gibi metafizik konulara yatkınlığı gibi konular aklın diğer bölümlerinin kritiğinde incelenilecek ve incelenmesi gereken hususlar olduğuna dair bir sezkiye götürmektedir. Yargı gücü yetisi aracılığıyla kişiler kendilerinin salt mekanik bir oluşumdan ibaret olmadıklarını kavrayabilir ve ahlaki değeri de olan ideler yaratabilir. Tek bir insanın değil insan türünün bir çabası olarak hakikati arayabilir ve önemli katkılar verebilirler. Bu sorular tam olarak yanıtlanamasa da ihmal edilemeyecek ve vazgeçilmez öneme sahip insani sorunlardır. Ayrıca hakikati arama gibi bu insani edimlerin gözden düşmesi, doğrunun, bilimsel bulguların itibarını yitirmesi daha ciddi krizlerin habercisi olacaktır. Bu yöndeki tepkisizlik gerçekte bağ kopmasına neden olabilir ki tehdidin yönünü değiştirmekle birlikte şiddetini artırabilmektedir. Söz edilen duruma gelmenin nedenleri arasında dijitalleşmenin de göz ardı edilemeyecek etkisi bulunmaktadır. Sosyal ilişkilerin zayıflamasına, gerçeklik algısının yitirilmesine ve tanıdıklık üzerinden kurulan çeşitli ahlaki eylem örüntüsünün işlevsizleşmesine neden olan bu mecra dürüst olmanın önünde önemli bir engeldir. Birbirinden çok farklı ve tahminlerin ötesinde uçuk, aykırı düşünceler olabileceğini dijital çağ derinden hissettirmiştir. Fakat şurası unutulmamalıdır ki bireylerin kendi görüşleri olabilir ve bu yönde çeşitli argümanlar üretebilirler ama kendi gerçekleri olabilir mi asıl tartışılmayı hak eden hususlardan biri bu kritik sorunun çerçevesinde belirmektedir.

Bireyselliğin yükselmesi olarak gösterilebilecek “ben çağı”, bir olgu veya olay hakkında onlarca yorumun olması ve aynı şeyin onu deneyimleyenlerin her biri tarafından farklı anlaşılması hakikati değersizleştirmek bakımından yaygın kullanılan tezlerdir. Bu durum yalan söylemenin, dürüst davranmamının, hile ve aldatmanın da önünü açmaktadır. Eskiden insanların birbirlerine karşı daha dürüst olmalarının nedenlerinden biri de bu kanının kamuoyunda pek karşılık bulmamasıdır. Hatta farkında olunan bu güçlük aşılacak bile istenmiştir. Ayrıca dürüst insanların sayısını artırmak için yeniden güven ikliminin oluşturulması gerekmektedir. Birbirlerini iyi tanıyanlar birbirlerine yalan söyleme hususunda tereddüt ederler. Ahlaki krizin aşılabilmesi için samimiyetin sağlanması ve bu doğrultuda başlangıçta daha derinden yaşanan “sadağat” duygusunun olabildiğince oluşturulması gerekli görünmektedir. Çünkü kişiler muhatap olduklarının, öyle ya da böyle ilişki kurduklarının kim olduğuna göre hareket etmekte ve gerçeğe o kadar bağlı kalmaktalar. Birbirinden farklı topluluğa kendisini ait hissedenler o topluluklara özgü geniş ve değişen etiğe sahip olabilirler. Bu da ahlaki doğanın toplulukla ve mekânla büyük bir bağlılığın olduğunu yeniden vurgulamaktadır.

Yalan kendi başına ahlak dışı bir anlam taşır mı? Bu araca başvuran ve muhatap olanın zihinsel durumunun ve çeşitli başka koşulların irdelenmesi de zorunludur. Gayri nizami bir saldırı olarak görülebilecek yalanların tehdidi kamusal alan üzerindeki etkisi rahatsız edici bir şekilde sürmektedir. Metin boyunca ifade edildiği gibi yalanı sert bir şekilde reddeden filozoflar, din adamları ve toplumsal önderler bile yalanı kimi durumlarda meşru görebilmişlerdir. Mutlaka bu durumların hiçbirinde “hakikat”e saldırılmamış, kamu önünde itibarının yitirilmesine neden olunmamıştır. Ayrıca istisna durumlarından hareketle hem yalanları hem de değerlendirilmekte olan bugünkü sosyal hal ve bununla ilişkili insanlık krizleri masumlaştırılmamalıdır. Dil oyunlarında da görülen bu rahatlık, görece bir yumuşatma, tepkileri azaltma çabaları doğruluk üzerindeki ısrarı sekteye uğratmamalıdır. Arendt'in de ısrarla işaret ettiği gibi, “doğruluk yerine gelsin de isterse dünya yıkılsın”. Keza düşünürün yukarıda sayılan kimselere “hakikat anlaticılığı” üzerinden bu yönde önemli görev ve sorumluluklar yüklemiş olduğu da bilinmektedir. Hakikatin çerçevesini belirlediği politikanın ancak ihtişamını koruyabileceğini ve en büyük tehlike olan yalanlarla ancak entelektüel, bilim insanı, sanatçı ve filozofların mücadele edebileceğini yeniden vurgulamak gerekir. Yalanın cazibesinin hakikat karşısında önceliği düşünülüğünde hakikatin değeri bu isimlerce sıklıkla hatırlatılmalıdır.

Politik tarih insanlığı demokratik yönetimlere getirmiş görünüyor. Hiç kimse çeşitli demokratik teamüllerin gerekliliği üzerine çok da tartışmıyor. Uygulamada problemler görünse de mahiyete yönelik tartışmalar “en iyi yönetim “ olma söz konusu edildiğinde görece bir ortak kanaat olarak öne çıkıyor. Demokrasiler sanılanın aksine hakikat üzerinden işlemektedir. Farklılık, çoğulculuk, tartışma temel argümanlardır ama demokrasileri otoriter yönetimlerden ayıran niteliklerden biri “gerçek”tir. Bu gözden kaçırıldığında şiddet ve otorite farklı görüşler arasından daha güçlü olan taraf eliyle uygulanabilir. Gerçeğe karşı kayıtsız kalmak demokratik toplumlarda kesinlikle normalleştirilmemelidir. Bu yöndeki tutum nefretin yayılması açısından da geçirgenliği büyük ölçüde artırmaktadır. Ayrıca modern yaşam biçimleri insan doğasına uygun eylemlerden öte yapmacık ve çıkarıcı eylemlerin varlığına işaret etmektedir. İşte bu noktada Derrida’ya göre Kant veya Arendt gibi düşünürler tarafından ihmal edilen performatif eylemlerin politik müdahalelere dâhil edilmesi gerekmektedir. Adaletsizliği, hileyi veya yalanı haykırmaktan öte hakikati gizleyen, çarpıtan ya da manipüle eden politikalara karşı hamlelerle pek çok haksız şeyi gün yüzüne çıkarmanın ve yalnızlaştırmanın yolları aranmalıdır.

KAYNAKÇA

- AKÇAY, E. (2013). “Yalan Söyleme Kabiliyeti ve Hafıza: Cinsiyetler Arası Karşılaştırma”. *Selçuk İletişim*, 7(3), 234-243.
- ARENDR, H., (2012). *Geçmişle Gelecek Arasında*. (B. S. Şener, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- ARENDR, H., (2018). *Siyasette Yalan*. (İ. Oranlı-B. Şeker, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- ARENDR, H., (2019). *Sorumluluk ve Yargı*. (M. Serin, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Aristotle, (1985). *Nicomachean Ethics*. (T. Irwin, Çev.). Indianapolis: Hackett.
- ARISTOTELES, (2009). *Politika*. (M. Tunçay, Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ARISTOTELES, (2014). *Nikomakhos’a Etik*. (Z. Özcan, Çev.). Ankara: Sentez Yayıncılık.
- ARNHART, L., (2013). *Siyasi Düşünce Tarihi*. (A.K. Baram, Çev.). Ankara: Adres Yayınları.
- AYDIN, M. Ş. ve BALIM, S., (2021). “Neden Yalan Söyleriz? Üniversite Öğrencileri ve Yetişkinlerin Yalan Söyleme Davranışlarına Keşifsel Bir Bakış”. *Nesne*, 9(20), 291-304.
- BABACAN, M. E., (2016). “Sosyal Medya Kullanım Alanları ise Bağımlılık İlişkisi”. *Addicta: The Turkish Journal On Addictions*. 3(1), 7-25.
- BAUMAN, Z., (2003). *Modernlik ve Müphemlik*. (G. Türkmen, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BAUMAN, Z., (2019). *Akışkan Modernite*. (S. O. Çavuş, Çev.). Can Yayınları: İstanbul.
- BACON, F., (2006). *Denemeler*. (A. Göktürk, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BERMAN, M., (1994). *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*. (Ü. Altuğ-B. Peker, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- BERNS, L., (2022). Thomas Hobbes. Leo Strauss and Joseph Cropsey (Ed.). içinde, *Siyaset Felsefesi Tarihi*. (E. Çakmakkaya, Çev.). İstanbul: Babil Kitap.
- BONEY, N., (2018). *After the Fact: The Erosion of Truth and the Inevitable Rise of Donald Trump*. New York: Prometheus Books.

- CICERO, (2013). *Yükümlülükler Üzerine*. (C. C. Çevik, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- DESCARTES, R., (1983). *Felsefenin İlkeleri*. (M. Akın, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- ELLUL, J., (1976). *Histoire de La Propagand*. Paris: Que Sais-Je? Presses Universitaires De France.
- FELDMAN, R., (2009). *The Liar in Your Life, The Wayto Truthful Relationships*. New York: Hachette Book Group.
- FELDMAN, R. and CISTRINI, R., (1998). Learning to Lieand Self Deceive; Children's Nonverbal Communication of Deception. John Lockard and Delroy Paulhus (Ed.). içinde, *Self Deception: An Adaptive Mechanism?* Englewood Cliffs, Prentice Hall, 40-53.
- FOUCAULT, M., (2001). *Kendini Bilmek*. (G. Ç. Güven, Çev.). İstanbul: Om Yayınevi.
- FOUCAULT, M., (2015). *Öznenin Yorumbilgisi*. (F. Keskin, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- GUENON, R., (2022). *Hindu Doktrinleri*. (E. Temür, Çev.). İstanbul: Kapı Yayınları.
- HAZAR, M., (2011). "Sosyal Medya Bağımlılığı, Bir Alan Çalışması", *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (32), 151-175.
- Herakleitos, (2005). *Fragmanlar*. (C. Çakmak, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- HEYWOOD, A., (2004). *Political Theory an Introduction*. Palgrave Macmillan.
- HOBBS, T., (2007a). *Leviathan*. (S. Lim, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- HOBBS, T., (2007b). *De Cive*. (D. Zarakolu, Çev.). İstanbul: Belge Yayınları.
- HUME, D., (1997). *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*. (A. Yardımlı, Çev.). İstanbul: İdea Yayınevi.
- JASPERS, K., (1995). *Felsefe Nedir?*. (İ. Z. Eyuboğlu, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- KAKUTANI, M., (2019). *Hakikatin Ölümü, Trump Çağında Yalancılık Sanatı*. (C. Mizrahi, Çev.). İstanbul: Doğan Kitap.
- KAUFMANN, M., (2003). *Aydınlanmış Anarşi-Siyaset Felsefesine Giriş*. (Y. Coşar, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.
- KELLNER, D., (2016). *American Nightmare Donald Trump, Media Spectacle, and Authoritarian Populism*. Rotterdam: Sense Publishers.
- KEYES, R., (2006). *The Post-truth Era: Dishonestyand Deception in Contemporary Life*. US: St. Martin's Publishing Group.
- KEYES, R. (2017). *Hakikat Sonrası Çağ, Günümüz Dünyasında Yalancılık ve Aldatma*. (D. Özçetin, Çev.). Ankara: Delidolu Yayınları.
- LOCKE, J., (1999). *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme, I.-II. Kitap*. (M. D. Topçu, Çev.). Ankara: Öteki Yayınevi.
- LOCKE, J., (2004). *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*. (F. Bakırcı, Çev.). İstanbul: Babil Yayıncılık.
- MACHIAVELLI, N., (1983). *The Discourses*. (L. J. Walker, Trans.). London: PenguinBooks.

- MACHIAVELLI, N., (1986). Titus Livius'un İlk On Kitabı Üstüne Konuşmalar'dan. Mete Tunçay (Der.) içinde *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi-2 Yeniçağ*. (P. Esin, Çev.). Ankara: Teori.
- MACHIAVELLI, N., (1994). *Hükümdar*. (S. Bağdatlı, Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- MANDEVILLE, B., (1988). *The Fable of the Bees or Private Vices, Publick Benefits*. Vol. 1-2, Indianapolis: Liberty Fund.
- MCDOWELL, J., (1998). *Mind, Value and Reality*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- MCINTYRE, L., (2018). *Post-truth*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- NEWMAN, S., (2006). *Bakunin'den Lacan'a Anti-Otoriteryanizm ve İktidarın Altüst Oluşu*. (K.Kızıltuğ, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- OĞUZ, N. ve KARA, H. Ş. (2018). "54-66 Aylık Çocuklarda Olumlu Sosyal Yalan Davranışı İle Zihin Kuramı ve Yönetici İşlevlerin Bağlantıları". *Psikoloji Çalışmaları*, 38(2), 129-154.
- Platon, (1999). *Gorgias Ya da Retorik Üzerine*. (M. Rifat, S. Rifat, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Platon, (2000). *Devlet*. (S. Eyüboğlu, Çev.). İstanbul: Kültür Yayınları.
- Platon, (2011). *Theaitetos*. (M. Gökberk, Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Platon, (2017). *Protagoras*. (F. Akderin, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- RAND, A., (2011). *Ego*. (Ş. Yıldız, Çev.). İstanbul: Plato Film Yayınları.
- RODRIGUEZ, N. and RYGRAVE, A., (1990). "Telling Lies in Everyday Life: Motivational and Organizational Consequences of Sequential Preferences". *Qualitative Sociology*, 13(3), 195-210.
- ROUSSEAU, J. J., (1995). *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*. (R. N. İleri, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- ROUSSEAU, J. J., (1999). *Toplum Sözleşmesi Ya da Siyasal Tüze Üzerine*. (A. Erenuluğ, Çev.). İstanbul: Öteki Yayınevi.
- ROUSSEAU, J. J., (2009). *Bilimler ve Sanatlar Üstüne Söylev*. (S. Eyüboğlu, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- SENNETT, R., (2013). *Kamusal İnsanın Çöküşü*. (S. Durak-A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- STRAUSS, L., (2011). *Doğal Hak ve Tarih*. (M. Erşen-P. Onur, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- ŞİMŞEK, V., (2018). "Post-Truth ve Yeni Medya: Sosyal Medya Grupları Üzerinden Bir İnceleme". *Global Media Journal TR Edition*, 8(16), 1-14.
- ULUSOY A. ve SEZGİN, O. (2021). "Yalan Söyleme Eğilimleri Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması". *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 11(1), 233-266.
- WALKER, A.D.M., (1989). "Virtue and Character". *Philosophy*. 64(249), 349-362.
- WALLERSTEIN, I., (2013). *Bilginin Belirsizlikleri*. (B. Alataş, Çev.). İstanbul: Sümer Yayıncılık.

WOLF, S., (2007). "Moral Psychology and the Unity of the Virtues". *Ratio*. 20(2), 145- 167.